

Напередодні: оксамитом проти зброї

Двадцяти років, які минули від проголошення незалежності, виявилось замало для відповіді на питання: «Якою має бути новостворена держава?» Насамперед тому, що в Україні досі не просто триває змагання між сторонами, які по-різному бачать її політичний розвиток — в ньому активну участь беруть сили, котрі відверто чи приховано ставлять під сумнів доцільність існування самої держави. Як і в 1991-му, головна лінія розлому в політиці проходить не між правими, лівими, центристами, а між тими, хто бачить Україну незалежною, і тими, кому вона видається зайвою. Очевидно, другі вже значно менше заявляють про свої погляди відверто — більше говорять про збереження тісних економічних та культурних зв'язків з колишньою метрополією. Та це не заважає їм активно продавати економічний, політичний та культурний суверенітет держави заради меркантильних цілей. Змагання між антиколоніальними і проколоніальними елітами, започатковане понад два десятиліття тому, в Україні не завершилося, так як незавершеною лишилася національно-демократична революція того часу, загальмована в своєму розвитку численними компромісами між владою та опозицією.

Одним із головних чинників розвалу Радянської Союзу були національно-демократичні рухи народів у складі Союзу та аналогічні масові виступи в його східноєвропейських сателітах. Запланована радянським керівництвом модернізація та перебудова обернулися в демонтаж імперії саме завдяки активістам протесту, і нації отримали шанс на творення незалежних демократичних держав. Протягом кількох років саме демократи займали проактивну позицію, змушуючи уряди реагувати, задавали темп, який влада не спроможна була втримати, і врешті привели до революційних змін.

Події 1989—1990-х років у Східній Європі через мирний характер отримали назву «оксамитові революції». Наслідком в більшості країн стало не стільки повалення старої влади як її часткове усунення шляхом прямого тиску через масові вуличні демонстрації чи шляхом переговорів на так званих «круглих столах».

Завершувалося криваве, сповнене жорстокості ХХ століття, яке цілковито перекреслило віру в те, що рай можна збудувати на кістках. Тепер прийшло переконання: докорінних змін можна досягти й без насильства. Активісти «оксамитових революцій», переконані в своїх антикомуністичних поглядах, відкидали не тільки тоталітарну комуністичну ідеологію, але й її методи політичної боротьби. Крім того, незважаючи на масштабність та активність демократичних рухів вони фактично не мали достатньо сили, аби швидко і, головне, остаточно подолати систему. Тому демократи й колишні дисиденти, які кинули виклик системі, змушені були часто йти на компроміси з комуністами і своїми колишніми тюремниками.

Ситуація в Україні в кінці 1980-х була схожою на становище в країнах Східної Європи, хоч і складнішою. Адже комуністичний режим пустив тут значно глибші корені, а національно-демократичний рух був слабший. Його кадрову основу складали колишні політв'язні, люди безмежно віддані ідеї визволення, але вже немолоді, часто із підірваним в таборах здоров'ям. На початках вони не могли розраховувати на значну суспільну підтримку. Адже національно-демократичний рух фактично виріс із дисидентського руху 1960–1980-х, який ніколи не був масовим, а складався переважно з інтелектуалів.

На відміну від попередніх десятиліть, в другій половині 1980-х серед української громадськості домінувало прагнення до змін. Але лише частина пов'язувала перетворення із ліквідацією політичної монополії комуністів. Серед тих, хто добивався усунення комуністів від влади, далеко не всі готові були говорити про демонтаж Радянського Союзу. І навіть серед останніх прихильники повної незалежності України тривалий час поступалися впливом апологетам побудови «оновленого Союзу».

Тому досягнувши своєї цілі та невелика кількість активістів українського національно-демократичного руху, яка від самого початку поставила собі за мету здобуття незалежності, здійснила справжню революцію. Харизма кількох десятків людей піднімала тисячі, їх запальна енергія компенсувала відсутність досвіду в політичній роботі і забезпечила важливі кроки вперед.

Проте їх виявилось надто мало. Отож, українська революція була приречена на компроміси, які, з одного боку, були вирішенням конфліктів, а з іншого — гальмували розвиток. Останні роки перед оголошенням незалежності України стали рухом із дивним ритмом — крок вперед, пів назад. Ритмом, який забезпечив нам серйозні зрушення порівняно з азійськими республіками Союзу, проте означав безнадійне відставання від більшості посткомуністичних країн Східної Європи чи колишніх балтійських республік. Постійне переплетення революційних проривів і зависання у компромісах українці спостерігали протягом всього періоду 1988—1991-го років і в конкретних практичних кроках опозиції та влади, і в їх символічних діях.

За крок до революції — півкроку назад

Немає нічого дивного, що, попри сприятливі зовнішні обставини (завершення «оксамитових» революцій у Східній Європі), Україна не стала незалежною державою в 1990 році: більшість представників демократичних груп пішли на компромісне і малозрозуміле для загалу формулювання «суверенітет»

Першою політичною організацією, яка поставила собі за мету розгорнути боротьбу за національні та демократичні права українців, був не Народний рух, як звикла вважати більшість, а створена колишніми політв'язнями Українська гельсінська спілка. Саме її члени (серед них В'ячеслав Чорновіл, Левко Лук'яненко, брати Горині та інші відомі дисиденти) організували в липні 1988 року (тобто більш як за рік перед установчим з'їздом Руху) своєрідне ядро національно-демократичного руху, який згодом набрав

масового характеру.

Активісти УГС у своїх програмних документах оголошували про боротьбу за право українців на національне самовизначення і кидали відвертий виклик комуністичній монополії на владу. Але, незважаючи на наявність таких чітких політичних вимог, тривалий час не наважувалися називати організацію партією, таким чином відкладаючи створення першої в Україні опозиційної партії.

Бажання до певної міри приховати власну опозиційність чи, може, навіть погамувати її у своїх лавах чи не найкраще помітне в назві іншого політичного проекту того часу — Народного руху чи, точніше, «Народного руху України за перебудову». Створений восени 1989 року ніби за аналогом національних фронтів у прибалтійських республіках, він насправді був їх доволі пом'якшеним варіантом. Серед творців домінували не дисиденти та політв'язні, а письменники та поети, у більшості комуністи, які висловлювали своє незадоволення політичною ситуацією в країні, проте вирішення проблем бачили в рамках Радянського Союзу. Їхньою головною метою було не руйнування, а вдосконалення, модернізація системи — тому й завданням нового об'єднання стало сприяння процесам, започаткованим кремлівським керівництвом.

Засновники Руху відмовилися від популярного тоді формулювання «фронт» як від надто контроверсійного, такого, що протиставляється владі. На відміну від УГС, рухівці не позиціонували себе опозицією до комуністів. У першому програмному документі новоствореного об'єднання зазначалося, що його головна мета — «сприяння Комуністичній партії у створенні та функціонуванні такого демократичного механізму, який служив би розвитку суспільства».

Тому й шлях цієї, згодом наймасовішої демократичної організації, до відвертої опозиції був доволі тривалим і обережним, хоча й неминучим. Розрахунок влади на те, що Рух зможе бути спокійною і контрольованою опозицією, противагою до радикальних сил, не спрацював. Чим масовішим та популярнішим ставав Рух, тим дедалі більше нагадував він саме ці радикальні сили, і чим радикальнішим — тим масовішим та популярнішим.

Вибори до Верховної Ради УРСР у березні 1990 року стали справжнім революційним стрибком для опозиційних сил. Вони вперше отримали можливість виголошувати свої ідеї не лише на вуличних мітингах, але й у залі парламенту. Завдяки засобам масової інформації, які поступово почали звільнятися від жорсткої цензури, громадськість могла спостерігати, як ініціативу в країні перехоплюють демократи, попри те, що були абсолютною меншістю. Сформована тоді опозиційна група «Народна рада» нараховувала лише 126 із 450 депутатів. Близько третини її складу були комуністами з так званої Демократичної платформи, з решти 80 депутатів, знову-таки, більшість становили помірковані рухівці. І лише невелика група була чітко налаштована на боротьбу за незалежність України.

Тому немає нічого дивного, що, попри сприятливі зовнішні обставини (завершення «оксамитових» революцій у Східній Європі, успіхи незалежницьких рухів в інших радянських республіках), Україна не стала незалежною державою в 1990 році. Більшість

представників демократичних груп пішли на компромісне і малозрозуміле для загалу формулювання «суверенітет», проголосуючи Декларацію від 16 липня 1990 року. Саме це слово мало би задовольнити як борців за незалежність, так і тих, хто й далі бачив Україну частиною Союзу. У хиткій рівновазі влади (яка мала більшість у парламенті, контролювала більшість місцевих рад, виконавчу владу та силові органи) і опозиції (яка мала підтримку найактивнішої частини суспільства) жодна із сил була неспроможна зробити різкого вирішального кроку.

У жовтні 1990 року ця рівновага знову захиталася — на повен голос про себе заявило і суттєво посилало опозицію студентство. Голодування молоді на центральній площі Києва підняло антивладні настрої столиці, до того часу слабо опанованої демократами. Акція, яка починалася з протесту близько півтори сотні молодих людей, за кілька днів набрала неочікувано великого розмаху — студентів підтримали десятки тисяч громадян, серед них робітники великих київських заводів. Перелякана влада змушена була піти на поступки протестантам і за їхньою вимогою відправила у відставку прем'єр-міністра Віталія Масола.

Проте активістам студентського руху забракло досвіду, і вони не до кінця скористалися перемогою. Невиконаною залишилася одна з головних вимог — нові парламентські вибори. Можливо, тому, що повної підтримки ця позиція не знайшла і серед союзників студентів — депутатів демократичного табору, які, очевидно, побоювалися втрати власних мандатів.

У результаті Україна втратила шанс радикального оновлення політичному через вибори на хвилі загального демократичного піднесення, а молодіжна «революція на граніті» завершилася черговим компромісом.

Володимир В'ятрович (TCH.ua)